

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
HAIA-3

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ХАИА-3

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2019
ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2019

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ-3

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան (պատասխանատու խմբագիր), Ջուստո Թրաչյան, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրյան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տոնասպետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board

Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Gregory Areshyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (associate editor), Patrick Donabédian, Mihran Galsyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Редакционная коллегия

Павел Аветисян (главный редактор), Левон Абрамян, Тамар Айрапетян, Григорий Арешян, Рубен Бадалян, Мигран Галстян, Торк Далалян (ответственный редактор), Патрик Донабедян, Петер Кауи, Тео ван Линт, Арутюн Марутян, Армен Петросян, Гамлет Петросян, Гагик Саргсян, Адам Смит, Джусто Траина, Лори Хачадурян

Համարի խմբագիրներ՝

Տորք Դալալյան, Ռոման Հովսեփյան, Աստղիկ Բաբաջանյան

Volume editors:

Tork Dalalyan, Roman Hovsepyan, Astghik Babajanyan

Редакторы выпуска:

Торк Далалян, Роман Овсепян, Астхик Бабаджанян

Յ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3: /
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Տ. Դալալյան, Ռ. Հովսեփյան,
Ա. Բաբաջանյան, – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2019. – 252 էջ: (Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3):

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 3-րդ հատորն ընդգրկում է երիտասարդ և փորձառու հետազոտողների հոդվածներ, որոնք վերաբերում են վաղ և միջնադարյան հնագիտությանը, ավանդական ծեսին, բանարվեստին ու աշխարհայացքային ընկալումներին, խորհրդային և ետխորհրդային շրջանի մարդաբանությանն ու մշակութաբանությանը, ինչպես նաև արդի աշխարհաքաղաքական խնդիրներին: Ժողովածուն օգտակար կարող է լինել Հայաստանի և հարակից երկրների պատմությանը, մշակույթով ու քաղաքագիտությանը զբաղվող հետազոտողների, ինչպես նաև հայագիտության ամենալայն ու բազմազան խնդիրներով հետաքրքրվող ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒՅԹՆԵՐ

Ա. Ա. Բորոխյան Վիշապ կոթողներն՝ ըստ Ատրպետի արխիվային նյութերի	8
Մ. Մ. Շահամուրադյան «Անապատի օդապարուկների» կառուցվածքի և ձևերի քննություն	21
Ա. Կ. Զուհարյան Վանակատի հումքի օգտահանման սկզբունքները բրոնզի դարում՝ ըստ ՀՀ տարածքից գտնված նմուշների PXRFX վերլուծության տվյալների	36
Տ. Է. Հարությունյան Քարաշամբի հնավայրի նորահայտ շքասեղների ժամանակագրությունը և տիպաբանությունը	47
Բ. Վ. Վարդանյան Կուր-արաքսյան միջագետքի ուշբրոնզեդարյան դամբանային համալիրների սոցիալ-ժողովրդագրական վերլուծության խնդիրներն՝ ըստ Լճաշենի տվյալների (մ. թ. ա. 16–13-րդ դդ.)	65
Ռ. Ա. Հովսեփյան Բուսական մնացորդներ Մաստարա–3 հնավայրի անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումներից	79
ՄԻՋՆԱԴԱՐ	
Տ. Ս. Դալայյան Դիտարկումներ՝ 13-րդ դարում երաժշտական գործիքներին առնչվող աշխարհայացքային ընկալումների վերաբերյալ	92
Գ. Հ. Միրիջանյան. Ս. Հ. Աղայան Դիտարկումներ Գեթուսյաց իշխանների տիրույթների մասին՝ ըստ արձանագիր և մատենագիր աղբյուրների	106
Ա. Լ. Գրիգորյան Սոթք–1 ամրոցը և Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի սոթքյան հատվածը	117
Ա. Ա. Բարաշանյան, Ք. Զ. Ֆրանկլին Միջնադարյան մշակութային լանդշաֆտը Վայոց ձորում՝ Մետաքսի ճանապարհի համակարգում	125
Ա. Ա. Մարտիրոսյան Դաշտադեմի ամրոցի 2015 թվականի պեղումներով հայտնաբերված կենցաղային քարե առարկաների տնտեսական բաղադրիչի շուրջ	137
Ե. Ե. Վասիկևա Եկեղեցիների տապանաբակերի և վանական գերեզմանատների հնագիտական ուսումնասիրությունն արդի Ռուսաստանում	148

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՃԵՍ ԵՒ ԲԱՆԱՐԿԵՍ

Ն. Խ. Վարդանյան

«Թագվորի՛ մեր, դո՛ւրս արի» հարսանեկան կատակերգի հորինվածքը
և գործառնականությունը ծեսում 160

Ն. Յ. Խաչատրյան

Երաժշտաբանահիսսական տարբեր ժանրերի փոխազդեցությունն
ու փոխներթափանցումը հայ ժողովրդական օրօրներում 173

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՒ ԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Գ. Միքայելյան

Բանտի մշակութային մարդաբանությունն՝
ըստ Փարաջանովի ստեղծագործությունների 186

Հ. Մ. Մուրադյան

Մշակույթի տները խորհրդային և ետխորհրդային
Հայաստանում. ժառանգականությունը, գործառության
և իմաստային փոխակերպումները 194

Ա. Ն. Նալբանդյան

Թուրքիայի մշակութային քաղաքականությունը Վրաստանում 204

ՍՓՅՈՒՒՔՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ա. Գ. Անդրիկյան

Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ներկայիս իրավիճակը 215

Հեղինակների մասին 224

Արսեն Մարտիրոսյան
ՀԱԻ

ԴԱՃՏԱԴԵՄԻ ԱՄՐՈՑԻ 2015 ԹՎԱԿԱՆԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐՈՎ ՅԱՅՏՆԱԲԵՐՎԱԾ ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ՔԱՐԵ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴԻՉԻ ՇՈՒՐՁ

2015 թ. ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արշավախումբը (ղեկավար՝ պ. գ. թ. Հ. Ա. Մելքոնյան) պեղումներ իրականացրեց ՀՀ Արագածոտնի մարզի Դաշտադեմ գյուղի տարածքում գտնվող ամրոցի շրջակայքում¹: Պեղումների արդյունքում, ի թիվս այլ գրածոների, հայտնաբերվեցին տնտեսական և կենցաղային նշանակության քարե առարկաներ²:

Սույն հոդվածի նպատակն է՝ անդրադառնալ պեղածո քարե իրերի հետազոտությանը, փոխաբանմանը և կիրառական նշանակությանը՝ դրանք համադրելով համաժամանակյա այլ հնավայրերի գրածոների հետ: Միաժամանակ, դա հնարավորություն է տալիս վերականգնելու ամրոցում տեղական կյանքի որոշ կողմերը և արտադրության հիմնական ուղղությունները:

Հիմնաբաներ՝ սանդ, հավանգ, երկանք, տնտեսություն, մթերքի վերամշակություն, գինեգործություն, ջուլհակություն:

Ներածություն

Միջնադարում Դաշտադեմի ամրոցը կարևոր դիրք է գրավել Անի մայրաքաղաքի պաշտպանական համակարգում: Ամրոցի միջնաբերդը հիմնվել է 10-րդ դարում, ապա՝ 12–14-րդ դդ. համալրվել կիսաբոլոր աշտարակներով ու օղակվել առաջին պարսպաշարով: 1812-ին Երևանի Հուսեյն Բոլի Խան Ղաջարը կառուցում է ամրոցի երկրորդ պարսպաշարը, որն իր մեջ ընդգրկում է միջնադարյան ողջ համալիրը³:

Մոնղոլական արշավանքներից հետո ամրոցը, կորցնելով իր պաշտպանական նշանակությունը, շարունակում է գոյատևել իբրև սովորական բնակավայր, ինչի մասին վկայում են 2015 թ. պեղումներով հայտնաբերված՝ 15–19-րդ դարերի բնակելի և տնտեսական համալիրները⁴:

Դաշտադեմից հայտնաբերված քարե գործիքները միջնադարյան Հայաստանի տնտեսության որոշ բնագավառներում կարևոր տեղ են զբաղեցրել: Ընդհանուր առմամբ, դրանց ուսումնասիրությունը սկսվել է դեռևս 20-րդ դարի

¹ Այս պեղումների մասին մանրամասն տե՛ս Melkonyan et al. 2017, 263–292.

² Նյութերը տրամադրելու և գծանկարները պատրաստելու համար իմ խորին շնորհակալությունն են հայտնում Դաշտադեմի արշավախմբին և ճարտարապետ Սոսե Աղայանին:

³ Melkonyan et al. 2017, 264–266.

⁴ Melkonyan et al. 2017, 266–267, 274.

կեսին: Վերջիններին գործառույթային նշանակության, տիպաբանության և այլ հարցերով զբաղվել են Ժ. Դ. Խաչատրյանը, Հ. Ս. Եսայանը, Ս. Գ. Հոբոսյանը, Հ. Վ. Բեգլարյանը և ուրիշներ, որոնց շնորհիվ այսօր հնարավոր է դառնում կատարել քարե իրերի տիպաբանական վերլուծություն:

Աղացքարեր

Դաշտադեմում հայտնաբերվել են հինգ տեսակի աղացքարեր՝ *սանդ*, *դինգ*, *հավանգ*, *դառապան* և *երկանք*: Սրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր յուրահատուկ գործառույթը: Աղացքարերն, ընդհանուր առմամբ, նախատեսված են ընդեղեն, սերմեր և այլ նյութեր աղալու կամ մանրելու համար:

Սանդ: Դաշտադեմ ամրոցի բազալտե (սևակուճ) սանդերն⁵ ի հայտ են գալիս տնտեսական կառույցներին (թոնիր, հոր) կից՝ 12–14-րդ և 15–19-րդ դարերով թվագրվող շերտերից:

Ուսումնասիրել ենք չորս սանդ⁶, որոնք, ըստ ձևի, բաժանել ենք երկու տիպի.

ա) տիպը ներկայացված է երեք օրինակով: Դրանցից մեկն ամբողջական է [նկ. 1, էջ 241], սակայն երկարատև օգտագործումից՝ ակոսի ստորին հատվածը մաշված, կոտրված է՝ առաջացնելով միջանցիկություն: Պահպանվել է այս օրինակի սանդաքարը՝ տոռնը: Նմանատիպ սանդեր հայտնաբերվել են Հայաստանի տարբեր հուշարձաններից՝ Դվինից, Գառնիից. դրանք, առաջին հերթին, օգտագործվում էին ձավարեղեն պատրաստելու, աղը մանրելու և կենցաղային այլ նպատակներով⁷: Այս տիպի երկրորդ օրինակը կողային մասում կոտրված է, սանդակոսի հատակը՝ երկարատև օգտագործումից մաշված [նկ. 2, էջ 241]: Նույն տիպին է պատկանում կլոր, զանգվածեղ նստուկով օրինակը, որը ևս բազալտից է՝ շրջանաձև, կոտրված: Բազալտե սանդի մնացորդ ենք համարում դեկորատիվ մշակմամբ քարե շրջանաձև, սակայն կիսով չափ պահպանված իրը [նկ. 3, էջ 241]:

բ) տիպը: Սանդերից չորրորդը տուֆից է [նկ. 4, էջ 241], որը հայտնաբերվել է եկեղեցու մոտից, և իր չափերից ու ձևից ելնելով՝ ենթադրում ենք, որ նախապես եկեղեցու քար է եղել: Սանդի հատակին պահպանվել են կրաշաղախի հետքեր, որոնց առկայությունը վկայում է սանդի երկարատև օգտագործման և մաշվածության մասին:

Ըստ երևույթին, այս երկու տիպերի նշված չորս օրինակների հիմնական գործառույթը ձավարի մշակումն է եղել, իսկ այլ տեսակի մթերք մշակելու համար կարող էին բազալտե սանդի փոխարեն օգտագործվել տուֆե կամ կրաքարե գործիքներ:

5 Սանդերը կիրառվում էին ցորենի թեփը լրիվ կամ մասնակիորեն հեռացնելու համար, ինչը հարկավոր էր բարձրորակ ալյուր ստանալու համար, մանրամասնորեն տես Բեգլարյան 2014, 67–68:

6 Միջնադարյան սանդերի հիմնական բաղադրամասերի և դրանց՝ անտիկ շրջանի օրինակների տարբերությունների մասին մանրամասն տես Բեգլարյան 2014, 78–79:

7 Պետրոսյան 1988, 107, աղ. LVIII/2–8:

Դիմագ: Հայտնաբերվել են մեծ չափերի՝ տուֆե երկու դինգ⁸ [նկ. 5, 6, էջ 241], որոնք, ըստ էության, նույն գործառույթն էին կատարում, ինչ սանդեբը, սակայն օգտագործվել են նաև յուղատու և եթերային բույսերի մշակման համար: Սրանք երկարաձգված, մի կողմում շրջանաձև, մյուս կողմում նեղացող գործիքներ են, որոնց մակերեսին ակոս է արված՝ նախատեսված ձավարի կամ այլ տեսակի մթերքի տրորման կամ ծեծման համար: Մի դինգը կոտրված է ստորին հատվածում, մյուսը՝ վերին ծեծման շրջանում:

Հավանաբար, բացի ձավարից և հացահատիկային մշակաբույսերից, գործածվել է նաև կանեփ, տզկանեփ, կանրջակ, ընկույզ, սակավադեպ՝ ձմերուկի ու սելիի չորացրած սերմեր մանրելու համար⁹:

ա) Հավանգների առաջին խմբում ընդգրկված են տուֆե, վերին մակերեսի կենտրոնում՝ շրջանաձև, ոչ այնքան խորը ակոսով, փոքր-ինչ բեկոտված, տարբեր չափերի, սակայն ձևով նույնատիպ գործիքներ: Սրանցից մեկը ձվաձև է, կենտրոնում՝ շրջանաձև ակոսով: **Խումբն** առանձնանում է տուֆե հավանգի երկու օրինակով, որոնք ձվաձև են թե՛ ծավալով, թե՛ ակոսի ձևով: Միայն թե երկուսի դեպքում էլ ստորին հատվածը ավելի նեղ է և զանգվածեղ, քան վերնամասը, որը փոքր-ինչ ավելի տափակ է և լայն [նկ. 7, էջ 241]:

բ) Հավանգների երկրորդ խմբում ընդգրկվել ենք Դաշտադեմի հավանգների մեջ չափով, ձևով և գործառույթով առանձնացող տուֆե մի նմուշ, որը, թերևս, նախատեսված է եղել օձանելիք պատրաստելու համար [նկ. 8, էջ 241]. այն ունի համեմատաբար ավելի փոքր, ոչ այնքան խորն ակոս, որի ստորին մասով մինչև կողային հատվածը արված է միջանցիկ ելուստ: Հավանական է, որ դա արված է բույսերի կամ մթերքի յուղային մասը զատելու համար¹⁰:

Հատկանշական է, որ հավանգների հետ չեն հայտնաբերվել սանդաքարեր. հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հավանգն ավելի փխրուն է, քան բազալտե սանդը՝ հակված ենք համարելու, որ հավանգի մեջ մթերքը ծեծվել է ոչ թե քարե, այլ փայտե տրորիչով:

Տեսապատկեր: Մա մթերքի վերամշակման համար նախատեսված առարկա է¹¹, որի եզրերն ավելի հաստ են, ունի գոգավորություն, իսկ կենտրոնում արված է միջանցիկ ելուստ [նկ. 9, էջ 241]: Այս իրը բազալտից է. դրանով հնարավոր

⁸ Սրանք գործում են միայն ոտքի ուժով: Այժմ հին ձևով Վայոց ձորում և այլուր սրանք հաստատվում են թոնրատան պատի տակ: Շուրջ 2մ երկարության փայտե հաստ լծակի ծայրին ամրացված է քարե *սանդիբորունը* (*սանդաքար*): Լծակի ծայրին ոտքը դնելով ու ճնշելով՝ վեր էր բարձրացվում ծանր քարը և բաց թողնվում սանդի մեջ լցված հատիկի վրա: Ձավար ծեծելու այս եղանակը կատարվում է մե՛կ աջ, մե՛կ ձախ ոտքով, ըստ որում ծեծողը երկու ձեռքով բռնում է գլխավերևում գտնվող լծանողից և մի տեսակ պարային դիթմիկ շարժում կատարում [տես Բդոյան 1972, 15–16, նկ. VIII]:

⁹ Այդ ամենն արվել է հետևյալ կերպ. հատիկները նախապես կավամաններում բովել են, ապա սանդերի մեջ կամ սալ քարերի վրա՝ մակույկաձև ու գնդաձև որձաքարերով տրորել: Ստացված զանգվածի վրա, որը կոչվում էր անուշուրթ, խին կամ խեղեթ, տաք ջուր են լցրել և խառնել, մինչև որ յուղային մասը բարձրանար ջրի երես, որտեղից այն շերտիներով հավաքել են: Այս աշխատանքը կանայք են կատարել [տես Հոբոսյան 2007, 30]:

¹⁰ Ըստ Ս.Գ. Հոբոսյանի բանավոր հաղորդման (17.05.2017):

¹¹ Melkonyan et al. 2017, 268, fig. 6/4.

էր թե՛ հացահատիկային, թե՛ յուղատու մշակաբույսերի վերամշակումն այնպես, ինչպես բազալտե սանդի դեպքում: Այսօրինակ *գրատապան, որը թվագրվում է 3-րդ դարով*, հայտնի է Ջեյզվանի (Եփրատի ավազան) 2002թ. պեղումներից¹²:

Երկանք: Վաղ միջնադարից սկսած ի հայտ են գալիս վերին հարթ մակերես ունեցող աղացքարերը, որոնք կիրառությունից դուրս են մղում ավելի քիչ արդյունավետությամբ հայտնի *աղորիքներին*¹³: Այսպիսի երկանքներ հայտնի են միջնադարյան մանրանկարներում և ազգագրական նկարագրություններում¹⁴: Երկանքները կազմված են ներքին հարթ աղացքարից՝ կենտրոնում երկաթյա *սոնի*ով և վերին աղացքարից՝ կենտրոնում ելուստով: Աղացքարն անցնում է *գրապարակի* սոնու վրայով և պտտվում շնորհիվ փոքր փայտե կոթառի, որն ամրացվում էր կլոր 2,5 – 3 սմ տրամագծով և 3 սմ խորությամբ անցքի մեջ¹⁵:

Երկանքի առավել պարզունակ և նախնական տարբերակը՝ աղորիքն, աշխատում էր ետ ու առաջ տանելու՝ հատիկները տրորելու-սղկելու միջոցով, մինչդեռ երկանքն գործում է առանցքի շուրջը պտտելով՝ հատիկները մանրելու, լոսելու եղանակով: Իր վերջնական ձևն ընդունելուց հետո՝ միջնադարում և մինչև մեր օրերը, երկանքը կառուցվածքային էական փոփոխություններ չի կրել¹⁶:

Դաշտադեմի երկանքներն իրենց կառուցվածքային առանձնահատկություններով լիովին համապատասխանում են միջնադարյան Հայաստանում օգտագործված աղացքարերին¹⁷: Դաշտադեմի ամրոցի 2015թ. պեղումներով հայտնաբերված երկանքների մեջ առկա են թե՛ վերին, թե՛ ստորին աղացքարեր:

ա) Վերին աղացքարերը շրջանաձև, կենտրոնում ելուստով, տափակ բազալտե իրեր են: Հավաքածուում առանձնանում է երկանքի վերին աղացքարի կոտրված օրինակը [նկ. 10, էջ 242], որն ունի եզրային միջանցիկ ելուստ՝ նախատեսված *լիսեռի* ամրացման համար: Այս ելուստի շնորհիվ հստակ կարող ենք ասել, որ գործ ունենք վերին աղացքարի հետ: Աղացքարերը սովորաբար կառուցվածքով իրարից գրեթե չեն տարբերվում:

Վերին աղացքարին բնորոշ հատկանիշներ ունի բազալտե խիստ բեկոտված երկանքը [նկ. 11, էջ 242]: Դատելով կենտրոնի ելուստի շուրջ եզերվող հաստ պարանոցի պահպանված մասի չափերից՝ կարելի է եզրակացնել, որ այն

¹² Կենտրոնում միջանցիկ ելուստով և վերին մակերեսը՝ գոգավոր այս աղացքարերն ունեին սոնի, որը պահպանում էր ստորին և վերին աղացքարերի հավասարակշռությունը: Դրա շնորհիվ վերին քարը բարձրանում և իջնում էր՝ ապահովելով տարատեսակ մթերքի վերամշակություն [տե՛ս Parton 2013, 314–315, Fig. 20a, Q16]:

¹³ Այս երկանքները ներառվում են Ժ. Խաչատրյանի տիպաբանման երկրորդ խմբում [տե՛ս Խաչատրյան 1964, 264, 273, 274]:

¹⁴ Минасян 1978, 103–104, табл. 1, 15, 16.

¹⁵ Տե՛ս Եսայան 1986:

¹⁶ Բեգլարյան 2014, 34, տախտ. 2, նկ. 2, 3:

¹⁷ Միջնադարյան երկանքները որձաքարից կամ սևակուճից պատրաստված կլոր քարեր են, որոնց տրամագիծը տատանվում է 0,45–0,60 մ միջև: Վերին քարի մեջտեղում կա կլոր կամ ձվաձև անցք, եզրին ամրացված է ուղղահայաց բռնակը: Ստորին աղացքարի կենտրոնում ամրացված է սոնի, որի վրա էլ անցքով հագնում է վերին աղացքարը [տե՛ս Բեգլարյան 2014, 34]:

եղել է կոնսաձև: Կոնսաձև և ստորին մակերեսում գոգավոր վերին շարժական աղացքարերն առաջացել են մ.թ.ա. 1-ին դարում և օգտագործվել մինչև վաղ միջնադար (5–7-րդ դդ.): Աղացքարի ստորին մակերեսին արված է շեղանկյուն ակոս, որի նպատակն, ըստ էության, եղել է խոշոր հատիկավոր կամ այլ տեսակի սննդամթերք աղալը կամ մանրացնելը: Այս երկանքների՝ ասպարեզից դուրս մղվելուց հետո գործածության մեջ են մտնում հարթ, շփվող մակերեսով ստորին և վերին աղացքարերով երկանքները, որոնք օգտագործվել են մինչև մեր օրերը¹⁸: Անտիկ երկանքների օրինակներ գտնվել են Հացառատի (5–6-րդ դդ.), Այգեվանի (5–7-րդ դդ.) բնակավայրերից¹⁹:

Ուշագրավ օրինակ է երկանքի մի բեկոր [սկ.12, էջ242], որի պահպանված մասի կողային մակերեսին արված է կլոր անցք: Կարծում ենք, որ այդ անցքին ամրացվել է երկաթե կամ փայտե բռնակը՝ աղացքարը պտտելու համար: Հետևաբար կարելի է այն համարել վերին աղացքար:

բ) Ստորին աղացքարի խմբին են պատկանում կոտրված և դրա հետևանքով ենթադրյալ *կոթառ* չունեցող օրինակները: Այս երկանքներն իրենց գուգահեռներն ունեն «Ձաքարի բերդ» բնակատեղիի 3-րդ խմբի²⁰, Աղստևի հովտի միջնադարյան հնավայրերից հայտնաբերված երկանքների 1-ին տիպի²¹, Հացառատի²², Բերքաբերի²³, Գառնիի²⁴, Դվինի²⁵ օրինակներում:

Այս խմբին է պատկանում ստորին աղացքարի մի օրինակ [սկ.13, էջ242], որն, ի տարբերություն մյուսների, կենտրոնի ելուստին կից՝ աշխատող մակերեսին, ունի ակոս՝ նախատեսված երկաթյա *տապարակի* համար: Այսպիսի աղացքարեր հայտնի են Այգեվանից, Դվինից, Գառնիից և Արտաշատից²⁶:

Բացի բազալտե երկանքներից՝ հայտնաբերվել է նաև տուֆե մի աղացքարի բեկոր, որի միջանցիկ ելուստին կից՝ ողորկ մակերեսից արված է ակոս, որն էլ, կարծում ենք, որ աղացքարի համար է: Այս աղացքարի²⁷ [սկ.14, էջ242] կենտրոնում շատ լավ պահպանված է *տապարակի* կամ *տոփանի* փոսիկը: Այս օրինակ աղացքարեր հայտնի են Սոթքից և Մեղրաձորից. նախատեսված են եղել հանքաքարը փշրելու-մանրելու համար: Սակայն, ի տարբերություն Սոթքի և Մեղրաձորի օրինակների, Դաշտաղեմի գտածոն չի օգտագործվել որպես շինաքար՝ պահպանված մասում կլոր տրամագծի շտրիկով:

¹⁸ Խաչատրյան 1964, 264, 273, 274:

¹⁹ Տիրացյան 1963, 109:

²⁰ Асатрян 2005, 64–65.

²¹ Есаян 1992, 133–134.

²² Տիրացյան 1963, 109:

²³ Есаян 1985, 95–96.

²⁴ Առաքելյան, Կարախանյան 1962, 63, սկ.19; Պետրոսյան 1988, 107, աղ. LX 1–5:

²⁵ Ղաֆաղարյան 1952, սկ.154:

²⁶ Այս ակոսներում տեղադրվել է երկաթյա *տապարակը*՝ միջանցիկ ելուստով, որի տրամագիծը ավելի մեծ էր երկաթյա սոնու տրամագծից, և դրա շտրիկով վերին աղացքարը չէր տատանվում պտտելիս, այլ իր առանցքի նկատմամբ ամուր էր [տե՛ս Есаян 1992, 56. լուս.3, 5, 7; 57. լուս. 1, 2; 57, լուս.5; 136]:

²⁷ Տե՛ս Բեգլարյան 2014, 38–39:

Կենցաղային քարտ այլ իրեր

Դաշտադեմի պեղումներով հայտնաբերված քարտ մյուս առարկաները ներկայացված են առանձին:

Խցանաքար: Դասակարգվում են երեք խմբերում.

ա) խմբում ներառված են տափակ, վերին մակերեսի կենտրոնում ուռուցիկ, երբեմն՝ անմշակ խցանաքարեր: Երկու օրինակներից մեկը տուֆից է՝ կոտրված [սկ. 15, էջ 242], որը մակերեսի կենտրոնում ուռուցիկ է, և երևում են մշակման հետքեր: Երկրորդ օրինակը *պեղիկ* քարից է, բեկոտված վիճակում:

բ) խմբին է պատկանում ավելի փոքր, շրջանաձև տուֆե կափարիչը՝ կենտրոնում միջանցիկ ելուստով [սկ. 16, էջ 242]:

գ) խմբով կարելի է առանձնացնել երկու օրինակ, որոնցից մեկն անմշակ տափակ թերթաքար է: Մյուս օրինակը բազալտից է, որի միջնամասը փոքր-ինչ կոր է, կոտրված, դրսային մակերեսը պատված է սպիտակ կավի շերտով: Այս կափարիչը գինու կարասը ծածկելու համար է, ինչի մասին վկայում է դրա կենտրոնում առկա ելուստը, որը կարող էր նախատեսված լինել գագեթի դուրս մղման համար: Ինչպես այս, այնպես էլ վերոնշյալ կափարիչները, բացառությամբ մեկի, ըստ ամենայնի, օգտագործվել են կարասները ծածկելու համար²⁸: Սակայն ՀՀ-ում՝ թե՛ վաղ շրջանի, թե՛ միջնադարյան հուշարձաններում (Էջմիածին²⁹) գտնված՝ գինու կարասի այլ խցանաքարերը՝ ոչ միշտ է, որ միջանցիկ ելուստներ ունեն:

դ) խմբով առանձնացրել ենք սնկակերպ կառուցվածքով տուֆե մեկ խցան [սկ. 17, էջ 242]: Այս խցանաքարն, ամենայն հավանականությամբ, եղել է ավելի փոքր կուժի խուփ: Չի բացառվում նաև *աղորիքի* կամ *հավանգի* համար որպես *վարասանդ* օգտագործվելու տարբերակը:

Ծեծիչ: Նախատեսված է տրորելու համար [սկ. 18, էջ 242]։ ստորին՝ բոնակի հատվածում ավելի հարթ է և զանգվածեղ, քան վերին մասում, որն ավելի ողորկ է: Սակայն միանշանակ որոշել, թե ինչ էին դրանով մշակում, հնարավոր չէ: Այդպիսի ծեծիչներ հայտնաբերվել են Գլաձոր-Թանահատ վանական համալիրի պեղումներից³⁰:

Կոկիչ: Սրանց մեջ առանձին խումբ են կազմում տուֆե [սկ. 19, էջ 242] և խեցեղեն փոքր իրերը, որոնց հիմնական գործառույթը կարող էր փայտի և կաշվի մշակումը լինել³¹: Չի բացառվում նաև, որ նման իրերը միջնադարում օգտագործված լինեին կավե անոթները հարթեցնելու, արտաքին երեսները փայլեցնելու համար³²: Նմանատիպ իրերի առկայությունը Դաշտադեմում վկայում է, որ այդտեղ եղել են արհեստավորներ, որոնք ոչ միայն պատրաստում էին տուֆե և բազալտե գործիքներ, այլև ավելի բարձրորակ, լավ հղկված քարե առարկաներ:

²⁸ Ս. Գ. Հորոսյան, բանավոր հաղորդում (մայիս 2017):

²⁹ Варданян и др. 2012, 125.

³⁰ Ղարիբյան 1983, 77:

³¹ Խեցուց պատրաստված նմանատիպ առարկաները ծառայում էին որպես գործիք կաշեգործության մեջ [տես Բաբաջանյան 2015, 94]:

³² Առաքելյան, Կարախանյան 1962, 63:

Մանածագործական իրեր: Սրանց թվում ընդգրկված են ջուլիակի՝ մեկ ամբողջական և մեկ կտորված դազգահի *կախիկներ* [սկ. 20, 21, էջ 242], որոնք իրենց զուգահեռներն ունեն միջնադարյան այլ հնավայրերից հայտնաբերված հավաքածուներում³³: Միջանցիկ անցքով առարկաները (տրամագիծը՝ 8–10 սմ, հաստությունը՝ 1 – 1,5 սմ) ծառայել են որպես *ծանրոց-կախիչ*, այսինքն՝ *իլիկի* գլուխ՝ տնային պայմաններում բրդից թել մանելու համար³⁴:

Փրկը: Դաշտադեմի քարե գտածոներում առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի տուֆե *փրկիքը*, որն օգտագործվել է վառարանի ծխի դուրս մղման համար [սկ. 22, էջ 242]: Լայնացող հատվածում փքելքը մրտոված է, ինչը վկայում է երկարատև օգտագործված լինելու մասին. դրա հետ անհրաժեշտ կլինեն եղեգյա փողի կիրառումը:

Կշռաքար: Սրանք բազալտե կլոր երկու գլաքարեր են: Ամենայն հավանականությամբ, կիրառվել են կամ որպես կշռաքար³⁵, կամ որպես պարսաքարեր ռազմական գործողությունների ժամանակ³⁶ [սկ. 24, էջ 242]:

Դաշտադեմի պեղումներով հայտնաբերվել են իրեր [սկ. 23, էջ 242], որոնք կոնաձև, երկու սմ բարձրությամբ առարկաներ են՝ ստորին մակերեսին փոսիկներով³⁷: Դրանց նշանակությունը և գործածությունը կպարզվի ավելի մեծ թվով նմանատիպ իրերի հայտնաբերման և գտնվելու հանգամանքի առկայության պարագայում:

Եզրահանգումներ

Առկա տվյալները ցույց են տալիս, որ Դաշտադեմի քարե իրերը բնորոշվում են մեծ բազմազանությամբ՝ թե՛ տեսակով, թե՛ մթերքի վերամշակման գործառնություններով: Ի տարբերություն բազալտե երկանքի և սանդի, որոնցով հնարավոր էր մշակել ամեն տեսակի մշակաբույս՝ ընդ որում, մթերքի վերամշակման տարբեր փուլերում, տուֆե գործիքները կարող էին օգտագործվել միայն որոշ բուսատեսակների համար՝ այն էլ մթերքի վերամշակման որոշակի փուլում³⁸:

Դաշտադեմի քարե գործիքների թվագրության խնդրին որոշակի վերապահումով ենք մոտենում: Հաշվի առնելով, որ դրանք մեծ մասամբ հայտնա-

³³ Արքահամյան 1956, 169, նկ. 64, 65; Акопян 2008, 51; Բաբաջանյան, Միրիջանյան 2013, 149, աղ. VII:

³⁴ Բաբաջանյան 2015, 94, աղ. 17, նկ. 5:

³⁵ Լոռե բերդաքաղաքից ևս հաճախ գտնվել են քարե կլոր գնդեր, որոնք հավանաբար օգտագործվել են որպես կշռաքար [տես Դարիբյան 2009, 175]:

³⁶ Որպես հնագույն հարվածող մարտական զենք՝ հիշվում է պարսատիկը, որը շատ հասարակ կառուցվածք ունի. այն կաշվից երկար երիզ է, որի կենտրոնը՝ լայն և կրկնաձավ գոգավոր մաս ունի, որտեղ դրվում է պարսաքարը [տես Արքահամյան 1950, 47]:

³⁷ Այս իրերը նման են Երևանի վաղերկաթեդարյան Համո–1 քարայրից գտնված արձանիկներին, որոնք բնորոշվել են որպես պտղաբերության աստվածությունների նշանակային վերարտադրություններ՝ պայմանական երկսեռությունն ընդգծող որոշակի մանրամասներով [տես Դեմիրիսյանյան, Ազիզյան 1985, 9–10]:

³⁸ Այս եզրահանգման համար հիմք է ծառայում քարի տեսակը, թե՛ն տուֆե դիճեղերը կարող էին օգտագործվել վերամշակման սկզբնական փուլում՝ ինչպես բազալտե սանդերը:

բերվել են ավելի ուշ շրջանում կառուցված տնտեսական կառույցներում, կարելի է դրանք թվագրել 15–19-րդ դարերով, թեև քարե գործիքների որոշ ձևեր անփոփոխ պահպանվել են ընդհուպ մինչև 20-րդ դարի սկիզբ:

Այսպիսով, Դաշտադեմի քարե գործիքների տիպաբանական քննությունը հնարավորություն է ընձեռում իրականացնելու դրանց դասակարգումը, ինչպես նաև դիտարկելու մթերքի տեսակների և դրանց վերամշակման փուլերի հաջորդականությունը: Հնագիտական այլ գտածոների (հատկապես խեցեղենի) հետ զուգորդումը և համալիր ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև հնաբուսաբանական նմուշների վերլուծությունը կնպաստեն Դաշտադեմի ամրոցի տնտեսական-արտադրական որոշ ճյուղերի առավել ամրոցական պատկերի վերականգնմանը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ 1950

Աբրահամյան Վ. Ա., Միջնադարյան Հայաստանի զենքերի տեսակները // ՀՍՍՌ ԳԱ պետական պատմության թանգարանի «Աշխատություններ», № 2, Երևան, 1950:

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ 1956

Աբրահամյան Վ. Ա., Արհեստները Հայաստանում IV–XVIII դդ., Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1956:

ԱՌԱԲԵԼՅԱՆ, ԿԱՐԱԽԱՆՅԱՆ 1962

Առաքելյան Բ. Ն., Կարախանյան Գ. Հ., Գառնի III (1949–1956 թթ. պեղումների արդյունքները) // Հնագիտական պեղումները Հայաստանում, հ. 10, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1962:

ԲԱԲԱԶԱՆՅԱՆ 2015

Բաբաջանյան Ա. Ա., Հայաստանի XIV–XVII դդ. խեցեղենը (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ (ղեկավար՝ Հ. Ա. Մելքոնյան), 2015:

ԲԱԲԱԶԱՆՅԱՆ, ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ 2013

Բաբաջանյան Ա. Ա., Միրիջանյան Դ. Հ., Թեղենյաց վանքի խեցեղենը // Պատմա-բանասիրական հանդես, 2013, № 1, 134–150:

ԲԴՈՅԱՆ 1972

Բդոյան Վ. Հ., Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972:

ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ 2014

Բեգլարյան Հ. Վ., Երկրագործական մթերքների վերամշակումը միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, Հեղ. հրատ., 2014:

ԴԵՄԻՐԽԱՆՅԱՆ, ԱԶԻԶՅԱՆ 1985

Դեմիրխանյան Ա. Հ., Ազիզյան Հ. Ա., Կոտքեր Համո–1 քարայրից // Հայկական ՍՍՀ-ում 1983–1984 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջան. Ջեկուցումների թեզիսներ, Երևան, ապրիլ 1985, 9–10:

ԵՍԱՅԱՆ 1986

Եսայան Հ. Ս., Երկանքի օգտագործումը միջնադարյան Հայաստանում // Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1986, № 12, 69–74:

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ 1964

Խաչատրյան Ժ. Դ., Երկանքի առաջացումն ըստ Գառնիի պեղումներից հայտնաբերված նյութերի // Պատմա-բանասիրական հանդես, 1964, № 1, 264–274:

ՀՈՐՈՍՅԱՆ 2007

Հորոսյան Ս. Գ., Հայոց ձիթհանության մշակույթը (XIX դ. – XX դ. առաջին կես). պատմագագարական ուսումնասիրություն (խմբ. Գ. Գ. Սարգսյան) // Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 23, Երևան, «Գիտություն», 2007, 7–98:

ՂԱՐԻԲՅԱՆ 1983

Ղարիբյան Ի. Գ., Գլաձոր. Տեղադրությունը, պեղումները, վիմագիր արձանագրությունները, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1983:

ՂԱՐԻԲՅԱՆ 2009

Ղարիբյան Ի. Գ., Լոռե բերդաքաղաքը և նրա պեղումները, Երևան, «Գիտություն», 2009:

ՂԱՖԱԴԱՐՅԱՆ 1952

Ղաֆաղարյան Կ. Գ., Դվին քաղաքը և նրա պեղումները, հ. 1, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1952:

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ 1988

Պետրոսյան Հ. Լ., Գաննին IX–XIV դարերում Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988:

ՏԻՐԱՑՅԱՆ 1963

Տիրացյան Գ. Ա., Հացառատի ամրոցի 1962թ. պեղումները // ՀԽՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1963, № 12, 103–110:

АКОПЯН 2008

Акопян Н. Г., Раскопки Центрального квартала. Двин, IV. Город Двин и его раскопки (1981–1985 гг.), ред. А. А. Калантарян // Археологические раскопки в Армении, № 24, Ереван, «Гитутюн», 2008.

АСАТРЯН 2005

Асатрян Е. А, Закари берд (результаты раскопок), Институт археологии и этнографии НАН РА // Археологические раскопки в Армении, № 19, Ереван, «Гитутюн», 2005.

ВАРДАНЯН и др. 2012

Варданян Л. М., Сарксян Г. С., Тер-Саркисянц А. Е., Армяне, серия «Народы и культуры», Москва, «Наука», 2012.

ЕСАЯН 1992

Есаян Г. С., Материальная культура бассейна реки Агстев в развитии средневековье, Ереван, изд. ЕГУ, 1992.

ЕСАЯН 1985

Есаян Г. С., Раскопки средневекового поселения в Беркабере // Вестник общественных наук АН, 1985, № 6, 92–100.

МИНАСЯН 1978

Минасян Р. С., Классификация ручного жернового постава // Советская археология, № 3, Москва, 1978, 101–112.

MELKONYAN et al. 2017

Melkonyan H. A., Babajanyan A. A., Harutyunyan A., Davtyan D., Aghaian S. H., The excavations of Dashtadem fortress: preliminary report on 2015 fieldwork activity // Aramazd: Armenian journal of Near Eastern studies, 2017, vol. XI: 1–2, 263–292.

PARTON 2013

Parton H., Milling and Weaving Equipment, including Hand-held Stone Tools, Mortars, Querns, and Stone Vessels, Loom Weights, and Spindle Whorls // Excavations at Zevgma, Vol. 3 (ed. William Aylward), The Packard Humanities Institute, Chapter six, Los Altos, California, 2013, 295–344.

ԱՄՓՈՓԱԳՐԵՐ

Ա. Ա. Մարտիրոսյան

*Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ*Դաշտադեմի ամրոցի 2015 թվականի պեղումներով
հայտնաբերված կենցաղային քարե առարկաների
տնտեսական բաղադրիչի շուրջ*Հիմնասյուներ՝ սանդ, հավանգ, երկանք, տնտեսություն, մթերքի վերամշակություն, գինեգործություն, ջուլհակություն:*

Դաշտադեմի քարե իրերը բնորոշվում են մեծ բազմազանությամբ՝ թե՛ տեսակով, թե՛ մթերքների վերամշակման գործառնություններով: Քարե գործիքները դիտարկվում են մթերքի վերամշակման տեսանկյունից՝ փորձելով վերականգնել տնտեսության հիմնական ուղղություններին վերաբերող պատկերը (այլուրի, հացամթերքի արտադրություն, ձիթագործություն, գինեգործություն, ջուլհակություն, ևն): Միաժամանակ, բացահայտվում են մի շարք խնդիրներ, որոնք հետագա ուսումնասիրության առարկա կարող են դառնալ: Դրանցից առաջինը կապվում է սանդի, հավանգի և երկանքի գործառնության տիպաբանման հետ:

A. A. Martirosyan

*Institute of Archaeology and Ethnography*On the Economic Component of Household Stone Production Objects
unearthed from the 2015 Excavations of the Dashtadem Fortress*Keywords:* mortar, hand millstone, economy, food reprocessing, winemaking, weaving.

The stone tools of the Dashtadem fortress are observed from the point of view of food processing, restoring the main directions of the economy. The data collected in the results of the 2015 archaeological excavations indicate that the stone products of the Dashtadem fortress are characterized by a large diversity, either type or function. At the same time, there are a number of questions that can be further studied.

The first of these is related to the function and quality of used material of the mortars and spindles. Unlike basalt mortars which cultivate all kinds of crops at different stages of the food processing, the tools made from tuff can be used only for certain plant species at a certain stage of products processing.

It is also important to clarify the archaeological context. The study of unearthed architectural complexes and a rich assemblage of archaeological material argues that the fortress actively functioned in the 12th century to the 1st quarter of 14th century further became an ordinary settlement. The stone items mainly have been found in the residential and economic complexes (granaries, clay ovens) of the later periods which allow us to date them to the 15th–18th centuries.

Thus, typological classification of stone tools unearthed during the excavations in Dashtadem allow us to control the sequence of products and their processing phases. Combining with other archaeological finds (especially ceramics) as well as analyzing archaeological samples, the complex research, will contribute to a more comprehensive study of some of the economic and manufacturing sectors in the Dashtadem fortress.

А. А. Мартиросян
Института археологии и этнографии

Об экономическом компоненте бытовых каменных производственных предметов, найденных из раскопок крепости Даштадем

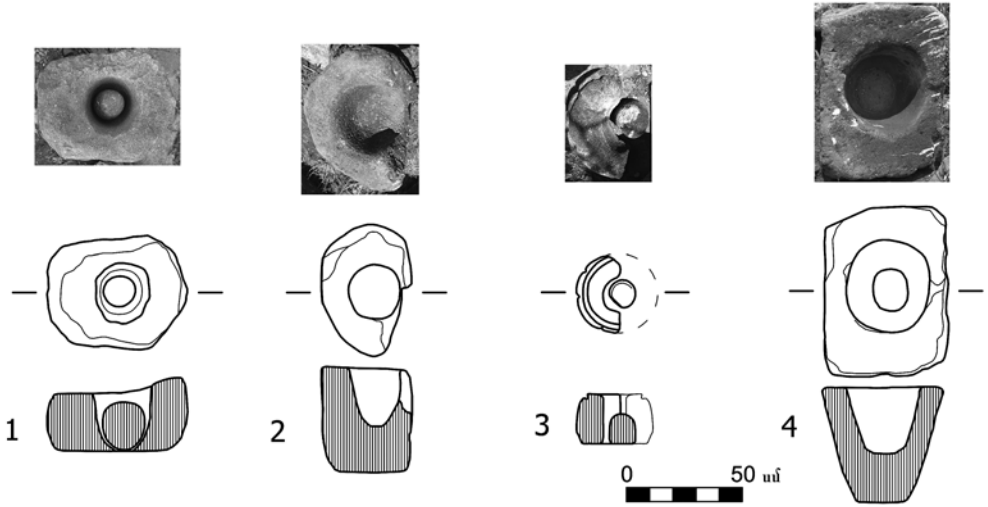
Ключевые слова: ступка, жернова, хозяйство, переработка продуктов, виноделие, ткачество.

Каменные предметы, найденные в результате раскопок крепости Даштадем отличаются многообразием как в плане ассортимента, так и функций переработки сырья. Рассмотрение этих предметов с точки зрения переработки продуктов поможет восстановлению общей картины основных направлений экономики (производство муки, хлебных изделий, растительного масла, вина и т. д.). В свете сказанного возникает ряд вопросов, которые могут стать предметом дальнейших исследований.

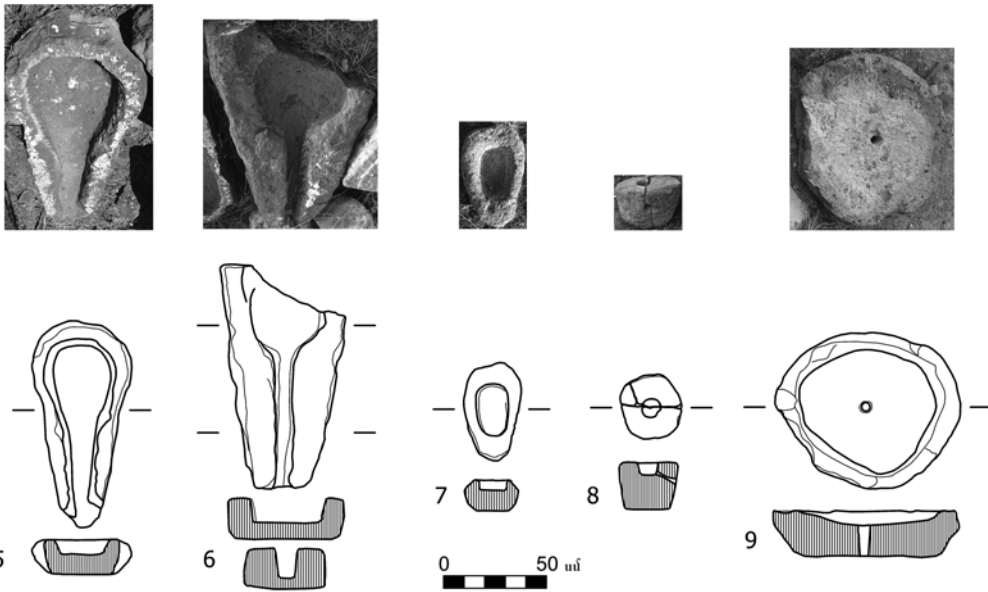
В частности, вопрос, связанный с функциональной типологией ступок и жерновов: В отличие от базальтовых ступок, с помощью которых можно культивировать все виды сельскохозяйственных культур на разных этапах переработки продуктов, ступки из туфа могут использоваться лишь для определенных видов растений и на определенном этапе переработки.

Весьма важно уточнение археологического контекста. Изучение архитектурных комплексов и богатого археологического материала показывает, что крепость активно функционировала в XII в. – до первой четверти XIV в., впоследствии она превратилась в обычное поселение. Каменные предметы в основном были найдены в жилых и хозяйственных комплексах (в зернохранилищах и глиняных печах) более поздних периодов, что позволяет датировать их XV–XVIII вв.

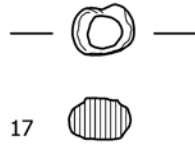
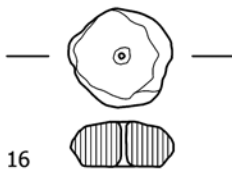
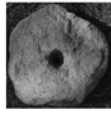
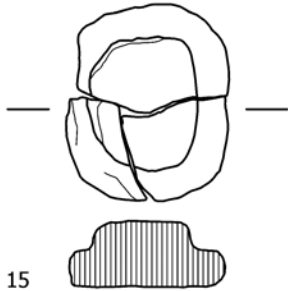
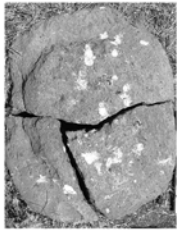
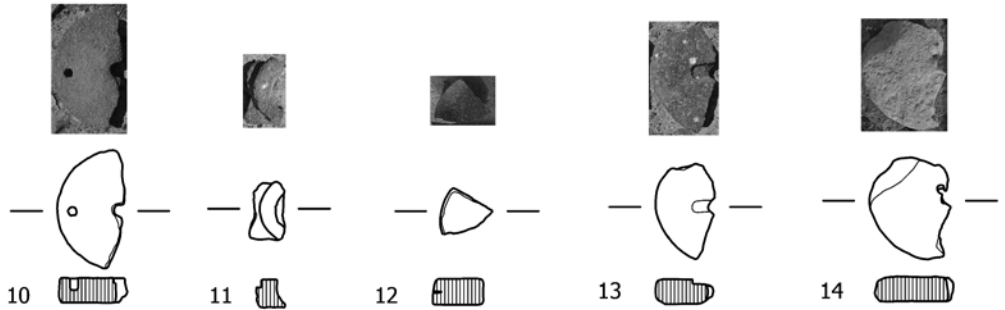
Таким образом, типологическая классификация каменных предметов, выявленных во время раскопок в Даштадеме, дает возможность проследить последовательность и фазы переработки продуктов. Комплексное исследование каменных и других археологических находок (особенно керамики) будет способствовать более всестороннему изучению экономического и производственного секторов в крепости Даштадем.

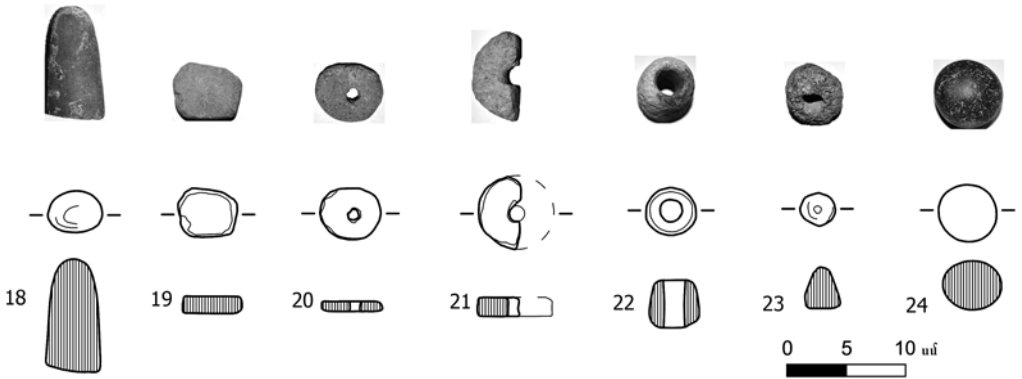
1. Բազալթե սանդ՝ սանդիլոտնով, 2. Բազալթե սանդ,
3. Բազալթե սանդ՝ սանդիլոտնով և դեկորատիվ մշակմամբ,
4. Տուֆե սանդ՝ կրկնակի օգտագործմամբ (եկեղեցու քար)

5. Տուֆե դինգ, 6. Տուֆե դինգ, 7. Տուֆե օլպյաձև հավանգ,
8. Տուֆե հավանգ՝ օձանեղիքի համար, 9. Բազալթե մեծ փառասպան

10. Բազալլրե երկանքի վերին աղացքար՝ լիտեի անցրով, 11. Բազալլրե երկանքի սրորին աղացքար՝ րասպարակի տնու համար նախատեսված անցրով, 12. Բազալլրե երկանքի վերին կոնաձև աղացքարի մնացորդ, 13. Բազալլրե երկանքի վերին աղացքարի բեկոր՝ կողային մակերեսին լիտեի համար նախատեսված անցրով, 14. Տուֆե երկանքի սրորին աղացքար, 15. Տուֆե՝ ուռուցիկ մակերեսով կտրրված խցանաքար, 16. Տուֆե՝ կենտրոնում միջանցիկ եղուսրով խցանաքար, 17. Տուֆե սնկակերպ փոքր խցան

18. Բազալլրե ծեծիչ, 19. Տուֆե կոկիչ, 20. Ջուլիակի դազգաիի րուֆե կախիկ
21. Տուֆե մանաձագործական իր, 22. Տուֆե փքելք, 23. Տուֆե իր, 24. Կշուսար

CONTENTS

PREHISTORICAL SOCIETIES

- A. A. Bobokhyan**
Vishap Stelae according to Archival Materials of Atrpet 8
- M. S. Shakhmuradyan**
Structure and Forms of ‘Desert Kites’ 21
- A. K. Juharyan**
Principles of Using Obsidian on the Territory of the Republic of Armenia
in the Bronze Age according to the Data of pXRF Analysis 36
- T. E. Harutyunyan**
Chronology and Typology of the Newly Discovered Pins of the Karashamb Site 47
- B. V. Vardanyan**
Issues of Sociodemographic Differentiation for the Late Bronze Age in the Territory
of Kura-Arax Mesopotamia according to the Lchashen Cemetery (16–13th cc. BC) 77
- Roman Hovsepyan**
Plant Remains From Classical Period Jar-Burials
in the Mastara–3 Archaeological Site (Republic of Armenia) 79

MIDDLE AGES

- T. S. Dalalyan**
Some Notes on Conceptual Thoughts Pertaining
to the Musical Instruments in the 13th Century 92
- D. H. Mirijanyan, S. H. Aghayan**
Some Observations about the Gntouni Princely House’s Domains
according to the Gravestone Inscriptions and Historiographic Sources 106
- A. L. Grigoryan**
Sotk section of the Dvin-Partav Trade Route 117
- Astghik Babajanyan, Kathryn Franklin**
Medieval cultural landscape in Vayots Dzor in the context of the Silk Road 125
- A. A. Martirosyan**
On the Economic Component of Household Stone Production Objects
Found from the Dashtadem Fortress 137
- E. E. Vasileva**
Archaeological Study of Churchyards and Monastic Necropolises in Russia Today 148

TRADITIONAL RITUAL AND FOLKLORE

- N. Kh. Vardanyan**
Composition and Functionality of Wedding Joke Song
“Mother of Groom, Come out” in Ceremony 160
- N. H. Khatchadourian**
Interaction and Interpenetration of Different Music Folklore Genres
in Armenian Folk Lullabies 173

SOVIET AND POST-SOVIET PERIODS'
SOCIAL ANTHROPOLOGY AND CULTURAL STUDIES

<i>A. G. Mikayelyan</i> Ethnography of Prison Based on Parajanov's Works	186
<i>H. M. Muradyan</i> «Houses of culture» in Soviet and Post-Soviet Times: Semantic and Functional Transformations and Heredity	194
<i>A. N. Nalbandyan</i> Turkish Cultural Policy in Georgia	204
DIASPORA ISSUES	
<i>A. G. Andrikyan</i> The Current State of K. Pols Patriarchy	215
Information about authors	224

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРВОБЫТНЫЕ ОБЩЕСТВА

<i>А. А. Бобохян</i> Вишапойдные стелы согласно архивным материалам Атрпета	8
<i>М. С. Шахмурадян</i> Структура и формы «пустынных змей»	21
<i>А. К. Джугарян</i> Принципы утилизации обсидиана в эпоху бронзы по данным рXRF анализа образцов с территории РА	36
<i>Т. Э. Арутюнян</i> Хронология и типология новонайденных карашамбских булавок	47
<i>Б. В. Варданян</i> Вопросы палеодемографических исследований в эпоху поздней бронзы Куро-араксского междуречья по материалам лчашенского могильника (16–13 вв. до н. э.)	65
<i>Р. А. Овсепян</i> Растительные остатки из карасных захоронений античного периода археологического памятника Мастара–3 (Республика Армения)	79

СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

<i>Т. С. Далалян</i> Некоторые замечания к мировозренческому восприятию музыкальных инструментов в 13-ом веке	92
<i>Д. Гр. Мириджанян, С. А. Агаян</i> Некоторые замечания о владениях княжеского рода Гнтуни согласно надгробным надписям и историографическим источникам	106
<i>А. Л. Григорян</i> Соткский участок торгового пути Двин-Партав	117

Астхик Бабаджанян, Кэтрин Франклин

Средневековый культурный ландшафт в Вайоц Дзоре
в контексте Шелкового пути

125

А. А. Мартиросян

Об экономическом компоненте бытовых каменных производственных
предметов найденных из раскопок крепости Даштадем

137

Е. Е. Васильева

Археологическое изучение городских и монастырских некрополей
в России сегодня

148

ТРАДИЦИОННЫЙ РИТУАЛ И ФОЛЬКЛОР

Н. Х. Варданян

Композиция и функциональность в ритуале шутилой свадебной песни
«Мать жениха, выходи»

160

Н. А. Хачатурян

Взаимодействие и интерпенетрация разных музыкальных
фольклорных жанров в армянских народных колыбельных

173

СОЦИАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И КУЛЬТУРОЛОГИЯ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДОВ

А. Г. Микаелян

Тюремная этнография согласно произведениям Параджанова

186

А. М. Мурадян

«Дома культуры» в советский и постсоветский период:
семантические и функциональные преобразования и наследие

194

А. Н. Налбандян

Культурная политика Турции в Грузии

204

ДИАСПОРАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

А. Г. Андрикан

Современный статус Константинопольского патриархата

215

Сведения об авторах

224